

A Mindenés Gyűjtemény egyik forrása: az Esprit des Journalistes de Trévoux

A Mindenés Gyűjtemény és a tudományos népszerűsítés

A magyar felvilágosodás írói hatalmas feladatot vállaltak, amikor azt a célt tűzték maguk elé, hogy hazánkat a fejlett európai országok szellemi, gazdasági szintjéhez közelítik. Küzdelmük legnyilvánosabb fóruma az 1780-tól már nagyrészt magyar nyelvű sajtó, amelynek létrehozásában, fenntartásában, szerkesztésében legjobb íróink széles tábora működött közre. Az egymás után születő, bár legtöbbször az óriási erőfeszítés ellenére is csak néhány évig működő folyóiratok európai társaikhoz képest majd másfél százados hátránnyal indultak.

Pétezeli József *Mindenés Gyűjteménye* sajátos szerepet vállalt a nemzet „pallérozásában”, európai szintre hozásában és sajátos módszerekkel próbálta megoldani ön maga elé tűzött feladatát. Pétezeli és társai az 1788-as felhívásban „mindenféle hasznos Tudományokat” terjesztő lapot ígértek, sőt a hazában és egyebütt megjelent könyvek „rövid Summájának” ismertetését; ismeretterjesztői szándékukat később is többször hangoztatták.¹ Tulajdonképpen a *Mindenés Gyűjtemény* első magyar nyelvű „tudományos” periodikánk, amely a tudományos népszerűsítést magas szinten és egyszerre sok tudományban, enciklopédikus igénnyel folytatta. A magyar nyelv fejlesztése mellett a hasznos ismeretek terjesztését, az olvasás népszerűsítését, az olvasói kör kiterjesztését a női nemre, az ifjakra, a köznemességre és az alsóbb néposztályokra úgy kívánta megvalósítani, hogy az erkölcsök és az értelem nevelését egyszerre vette célba. A közvetlen népnevelő szándékkal írt eredeti műveken kívül ezt a célt az első kötettől kezdve az európai tudományos szakirodalom módszeres bemutatásával próbálta megvalósítani, könyvismertetések és műrészletek fordításának közlésével.

A *Mindenés Gyűjtemény* értékelői eddig szinte kivétel nélkül a folyóirat hasznosságát, didaktikus jellegét hangsúlyozták, ennek alapján elsősorban „a morális folyóiratnak műfaji sajátosságait” tárták fel benne. Egyéb hazai folyóiratainkkal is összehasonlítva a lap szerkesztését, írásait, úgy vélték, hogy 1790-től változás következik be, amelyet a szerkesztő energiavesztéseként értékelték, a szubjektív, harcos hang eltűnését inkább kedvezőtlen jelenségként kommentálták, és Pétezeli betegségével, elfáradásával hozták kapcsolatba. Általában kevesebb figyelmet szenteltek az utolsó két: 1791—92-es, évkönyvformában megjelenő

¹ KÓKAY György, *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780—1795)*, Bp. 1970. 458—459; GULYÁS Pál, *Id. Pétezeli József élete és jellemzése*, Bp. 1902.

kötetnek.² Kivételt jelent Gulyás Pál, aki az utolsó két kötet írásainak magas színvonalát hangsúlyozza, Takács Sándor az itt nagy számban publikált esztétikai jellegű írások magyarországi jelentőségét húzza alá, Bíró Ferenc pedig Pétzeli egyéb műveivel összekapcsolva elemzi ezeknek a köteteknek írásait.³ Megegyeznek ugyanakkor a kritikusok abban, hogy a két utolsó kötetben szereplő szövegek nagy részében fordított, másodlagos irodalmat sejtnek, arra a meglepő tényre azonban nem gondoltak, hogy a *Mindenés Gyűjtemény* cikkeinek, könyvismertetéseinek nagy része, a két utolsó kötet szinte teljes egészében ugyanabból a műből származik: az 1771-ben megjelent *Esprit des Journalistes de Trévoux* első két kötetének magyar fordítása, illetve adaptációja. A forrásra egyébként a *Mindenés Gyűjtemény*ben sehol sem utalnak. Ennek a forrásnak bőséges és legtöbbször direkt használata sok esetben magyarázatot ad (főleg Pétzeli esztétikai nézetei esetében) azokra az ellentmondásokra, amelyeket a szerkesztő-író belső ellentmondásainak tulajdonítottak. Megkockáztatjuk azt a feltételezést is, hogy Pétzeli francia mintára megpróbált meghonosítani az ismeretterjesztés jellegzetesen XVIII. századi „műfaját”: az „esprit”-t, amelyet a hasznosság elvének és a széles körű nevelésnek a vágya hozott létre és virágoztatott. Az „esprit” elnevezés (a „génie” esetleg „abrégé” műfaji megjelöléssel váltakozva) olyan kis terjedelmű kézikönyvet jelent, amely kivonatol, válogatást ad, jobb esetben egy mű lényegének összefoglalására vállalkozik, kiegészítve néhány fontos, a lényeget érintő rész megrövidített idézésével. Magyarországon a műfajnak külön aktualitást adott az, hogy szellemi, tudományos lemaradásunk („mivel későtske ébredtünk-fel”) leküzdését a lefontosabb külhoni művek lényegének („veleje”, „essentiája”) ismertetése segíthette.⁴ Az „esprit” szó magyar megfelelője a lap első kötetében is szerepel, majd az V. negyed ajánlásában újra olvashatjuk: „ezt a gyűjteményt, mely sok szép Könyveknek *velejeket* rövid summában adja-elő ’s mellyben minden-féle rangú, hivatalú ’s ízlésű emberek találhatnak valamit, a’ mit haszonnal olvashatnak” (kiemelés P. O.).⁵ A műfaj magyarországi szükségességét külön indokolja Pétzeli szerint a külföldi munkák drágasága, valamint a megjelenő könyvek nagy száma „egyenként való megszerzések temérdek költséget, meg-olvasások ember’ életénél hosszabb időt kívánának”.⁶ Az ilyen jellegű művek magyarországi elterjedtségét jelenlegi

² KÓKAY, I. m. 452—466; Uő, *A magyar sajtó története* I. 1705—1848, Bp. 1979. 221—223. Igaz, hogy Kókay a folyóirat „enciklopédikuságát” is említi, másutt pedig azt írja, hogy a *Mindenés Gyűjtemény* főleg „tudománypopularizációval” foglalkozott. L. *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Bp. 1983. 168; TAKÁCS Sándor, *Pézel József, Mindenés Gyűjteménye*. In Figyelő, 1887. 270—288, 328—341; BÍRÓ Ferenc, *A Mindenés Gyűjtemény (1789—1792) szerkesztőjének nyelv- és irodalomszemléletéhez*, In Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Szeged, 1962. 3—15.

³ GULYÁS, I. m. 62; TAKÁCS, I. m.; BÍRÓ Ferenc, *Pézel József*, In ItK, 1964. 4—5. sz. 405—432, 557—583.

⁴ *Mindenés Gyűjtemény* (a továbbiakban: M. Gy.) I. 122.

⁵ Uo. V. 3.

⁶ A francia filozófusok az ilyen jellegű munkákban rejlő veszélyt is látják (az eredeti művek olvasásától elvon), mégis elengedhetetlenül szükségesnek tartják őket. Marmontel indoklásul azt a példát hozza, hogy napi tizennégy órai olvasás mellett nyolcszáz évre lenne szükség, hogy a királyi könyvtár történeti jellegű műveit egy ember végigolvassa. Az enciklopédisták is részben hasonló feladatot vállaltak. L. *Histoire générale de la presse française*, I. Paris, 1969. 167—200.

könyvtáraink állománya is tükrözi, de számuk nagysága különösen feltűnő Pétzeli könyvtárában, ahol mintegy negyven könyvet találunk e műfajból, sőt kimondottan *Esprit* címmel is tizenötöt. Köztük szerepel természetesen az *Esprit des Journalistes de Trévoux* négy kötete is. Pétzeli és munkatársai, főleg az első kötetekben, megkísérelték eredeti írások létrehozását is ebben a műfajban, recenziók, lerövidítések, válogatások közlésével; az utolsó kötetekben a szó szerinti fordítások vagy adaptációk dominálnak.

Tanulmányunk egyik célja a *Mindenes Gyűjtemény* fenti forrásból származó írásainak feltárása volt. Mélyebben elemeztük azt a területet, amelyet a kritikák, mind Pétzeliről, mind a *Mindenes Gyűjteményről* írva meglehetősen elhanyagoltak, és amelyben az átvett cikkek mennyisége nagy, ahol a fordításokhoz fűzött kommentárok elemzése jelentősen módosítja a magyar felvilágosodás egyik kiemelkedő folyóiratának értékelését: a történelemszemléletre, a történelemre és az ezzel összefüggő politikára vonatkozó írásokat.

Az Esprit des Journalistes de Trévoux

A felvilágosodás íróinak szilárd meggyőződése, hogy az irodalomnak (a korabeli értelemben, tehát a filozófiát, a tudományos irodalmat is beleértve) a társadalom formálásában, előrevitelében alapvető szerepet kell vállalnia. Az egyre gyakrabban nemzeti nyelven írt, „amatőrök” számára nehezen érthető és gyakran igen terjedelmes tudományos művek ismertetésére, elterjesztésére ezért ebben a korban sajátos művek születtek. A XVII. és XVIII. században az újságok nagy részét a frissen megjelent könyvek bemutatásának szentelték. Az újságírók, akik a közönség elvárásának megfelelően elsősorban informálni akartak, nem törekedtek önálló gondolatok, sőt még önálló, szubjektív vélemény megformálására sem: megelégedtek azzal, hogy bemutatnak, összegeznek. Az objektivitás, a semlegesség a jó újságíró ideálja.⁷ A szótárak műfaját az előző korokból mentik át, ugyanakkor tudományterületenként specializálják. Csak Pétzeli könyvtárában a nyelvi szótárakon kívül történeti, földrajzi, katonai, természettani, mezőgazdasági, fizikai, állattani, utazási, az erkölcsi szokásokat ismertető stb. szótárakat találunk. A szótárakat, „mélanges”-okat, „abrége”-ket tekinthetjük azon művek elődjeinek, amelyek céljukat nem a sokrétű, mély bemutatásban, hanem a lényeg megragadásában, „ki-szedetetésében” látják. Az egész század folyamán számtalan névtelen, vagy munkájához nevét is adó szerző dolgozik hangyaszorgalommal, hogy hatalmas művekből, vagy életművekből ragadja ki a lényegét, szellemét: „esprit”, „génie”. A XVIII. században, amikor a francia nyelv egész Európa számára közérthető, a franciául megjelent fenti műveknek, műfajoknak a kultúra, a tudományok terjesztésében, a szellemi mozgások átadásában különösen jelentős szerepe volt.

A *Mémoires* (vagy *Journal*) *de Trévoux* (teljes címén: *Mémoires pour servir à l'histoire des sciences et des arts*) c. lap is azzal a céllal jött létre, hogy az Európában

⁷ EHRARD—ROGER, *Deux périodiques français du 18e siècle: „Le Journal des Savants” et „Les Mémoires de Trévoux”*. *Essai d'une étude quantitative*, In *Libre et société dans la France du 18e siècle*, Paris, 1965. vol. I.

megjelenő legfontosabb könyvekről beszámoljon olvasóinak. 1701-től hatvan éven át végezte ezt a nemes feladatot, versenyre kelve az akkor már majd negyven éve hasonló céllal szerkesztett és egész Európában (hazánkban is) ismert és becsült *Journal des Savants* c. periodikával.⁸ Mindkét lap különböző nyugat-európai nyomdáknak megjelent, jórészt francia nyelvű (ezen kívül latin, német, angol) munkák bemutatására, értékelésére és szelektálására vállalkozott, kizárólagos céljának a különböző tudományterületek legfontosabb eredményeinek összefoglalását vagy egyszerűen egyes művek ismertetését tekintette; a két bemutatási formát gyakran összekapcsolta.⁹

A *Mémoires de Trévoux* nevét a kiadás helyétől kapta, szerkesztői szinte kivétel nélkül jezsuiták, akik levelező képviselőktől szereztek be a könyvismertetések Svédországból, Svájcból, Németországból, Olasz- és Spanyolországból, valamint a különböző francia városokból; így a könyvkiadók legjelentősebb sikereiről hírt tudtak adni. A folyóirat minden tudományterületről beszámolt: a jog, a politika, a történettudomány éppúgy helyet kapott benne, mint a filozófia, a nyelvészet vagy a természettudományok különböző területei, a matematika, az orvostudomány, legnagyobb helyet azonban a művészetekkel és az irodalommal foglalkozó könyveknek biztosított. A szerkesztők a kommentároknál megpróbálták egyensúlyt megvalósítani a lap eredeti célja: a vallás védelme és az objektivitás, egyfajta ideológiai semlegesség között. Ezt a szándékot mutatja például az, hogy kezdetben (1712-ig) magukkal a szerzőkkel írták a kivonatokat. A későbbiekben cikkeik polémikusabbakká váltak, de igyekeztek mind válogatásukban, mind kommentárjaikban a szubjektivitást mellőzni és elfogulatlanul ítélni. Az elvárásnak persze nem minden író felelt meg, mégis elmondhatjuk, hogy bemutatásaikban valamennyien inkább a könyvek leírására, jelentőségének megragadására törekedtek. Ideológiai okokból ritkán hallgattak egy-egy mű megjelenéséről. Az ismertetések írói nagyrészt jezsuiták, de laikusok is akadtak közöttük. A szerkesztőket és az újságírókat jól jellemzi, hogy mindvégig érzékenyen reagálnak a Régiek és Modernek vitájával összefüggő kérdésekre, és sok jezsuitával ellentétben a Modernek nézeteihez állnak közelebb: szeretnék helyére tenni az antikvitást, csökkentve az antik szerzők imádatát, hatásuk jelentőségét nem kisebbitve.¹⁰

⁸ A *Journal des Savants* a régi katalógusok szerint Pézseli könyvtárban, a Pécsi Püspöki Könyvtárban megtalálható. L. *Catalogus Librorum venalium Josephi Pézseli*, Pozsony, 1793. 31. 307. tétel (igen hiányos), VASSKÓ Ilona, *A Pécsi Püspöki Könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai*, Pécs, 1934. 98. (201. kötet) A *Journal des Savants* pontosan meghatározott céllal jött létre, amelyet nagyrészt a *Journal de Trévoux* is követett. Mézeray történetíró 1663-ban tervezetet nyújtott be XIV. Lajoshoz, amelyben a történetírás egyik feladatáknak a tudományok, felfedezések, művészeti újdonságok ismertetését jelölte meg. A feladat megoldását egy hetenként publikálandó „általános irodalmi újságban” (*Journal Littéraire Général*) látja. A tervezetet a király engedélyezi, így indul meg a lap 1665 januárjától. L. *Histoire générale de la presse*, I. 124.

⁹ Magyar szerző francia nyelven megjelent munkájáról is közölt recenziót a *Journal de Trévoux*: TELEKI József *Essai sur la faiblesse des Esprits-forts* c. művét néhány hónappal a második, amsterdami kiadás megjelenése után ismerteti 1761-ben. L. F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán*, Bp. 1983. 151–153.

¹⁰ Alfred R. S. J. DESAUTELS, *Les Mémoires de Trévoux et le mouvement des idées au XVIIIe siècle. 1701–1734*, Roma, 1956. Bibliotheca instituti historici S. I. vol. VIII.

A jezsuiták lapjának sikerét bizonyítja, hogy két olasz változata is megjelent, valamint egy holland átdolgozás, amely a *Journal des Savants* és a *Mémoires de Trévoux* írásait vegyíti.¹¹

A lap tudós szerkesztését és cikkeinek minőségét egyaránt dicséri, hogy 1771-ben, tehát megszűnte után néhány évvel, négykötetes zsebkönyvformájú (in-12) válogatást készítettek belőle. Ez a mű, amelynek az *Esprit des Journalistes de Trévoux* címet adták, a legfontosabb cikkeket akarta megörökíteni az utókor számára. A mű kompiláció, szerzője, Pons-Auguste Alletz szinte csak ilyen jellegű írásokat készített, amelyek egyébként igen sikeresek voltak; a szerkesztő-író a hasznosságot tartotta szem előtt és jó érzékkel válogatott.¹² Az *Esprit* a lényegét, az idő rostáján fennmaradt írásokat örökíti meg, és ez a lényeg tulajdonképpen a tudományosan (vagyis tudományterületek szerint) összeállított mozaikokból tevődik össze.¹³

*Az Esprit des Journalistes de Trévoux és a Mindenés Gyűjtemény
tematikus összetétele*

A két periodika összevetésében először a különbségeket szeretnénk hangsúlyozni. Pétzeli lapja nem kizárólag műismertetések, illetve tudományos eredmények összefoglalását közli, mint egyes cikkeinek francia forrása, az *Esprit*. A *Mindenés Gyűjtemény* eredeti cikkei az első négy kötetben meghatározó fontosságúak, a közük szerkesztett ismertetések a „mindenes” jelleg teljesítéséhez járultak hozzá, és legtöbbször szoros kapcsolatban állnak egyrészt a többi írásokkal, másrészt a szerkesztő Pétzeli egyéb, ebben az időszakban készült munkáival. Hangsúlyozzuk az eredeti cikkeket jelentőségét, ugyanakkor úgy véljük, a lefordított cikkek értéke sem elhanyagolható, egyrészt nagy számuk miatt (elemzéseim, összevetéseim alapján több mint kilencven cikk, mintegy négyszáz oldalon), másrészt az írások tartalmának fontossága miatt. Az első, az ötödik és a hatodik negyed tartalmaz a jezsuiták lapjából adaptált cikkeket. Az átvételek nem mechanikus sorrendet, hanem Pétzeli szerkesztői elveit követik. A rendkívül változatos témájú cikkek között nagy számban szerepelnek a történetírásra, a jogra, a politikára, a kereskedelemre, a demográfiára, a nyelvészetre és a poétikára vonatkozó írások.

Az *Esprit de Journalistes de Trévoux* egy Magyarországon fellelhető kötete, az MTA Könyvtárában őrzött első kötet kézirásos bejelöléseket tartalmaz, csillaggal jelölve meg a szövegben, illetve a tartalomjegyzékben bizonyos cikkeket. Ezeknek a

¹¹ *Histoire générale de la presse fr.*, I. 239.

¹² A szerző egyébként nem jezsuita, az oratoriánusok kongregációjának volt tagja, a mű készítésekor már „szabadfoglalkozású” és semmilyen vallási szervezethez nem tartozik, egyébként jogi képzettséggel rendelkezik, de szinte csak irodalommal foglalkozik.

¹³ (ALLETZ, Pons Auguste), *L'Esprit des Journalistes de Trévoux ou Morceaux précieux de Littérature répandus dans les Mémoires pour l'Histoire des Sciences et des Beaux-Arts depuis leur origine en 1701, jusqu'en 1762. Contenant ce qu'il y a de plus neuf et de plus curieux, soit pour les ouvrages dont ces Littérateurs ont rendu compte, soit pour les réflexions judicieuses qui servent de préliminaire à leurs Analyses*, Paris, 1771. I—IV. A fenti teljes címléírás jól összefoglalja a mű lényegét. (A továbbiakban: *Esprit* rövidítéssel utalunk a címre.)

cikkeknek a fordítása (két kivételtől eltekintve) megtalálható a *Mindenés Gyűjteményben*. Feltételezhető, hogy a szerkesztő Pétzeli jelölte így meg a lefordításra kiválasztott cikkeket. A fordítások-adaptációk harmonikus, ugyanakkor az eredetit nem feltétlenül követő szerkesztése és a fordítás minőségi eltérései a szerkesztői elvek határozottságát, ugyanakkor több fordító közreműködését tanúsítják.

Az *Esprit* szerkesztője gyűjteménye bevezetőjében munkája jelentőségének elsősorban azt tartja, hogy a *Journal de Trévoux* mintegy nyolcszáz kötetének anyagát megválogatta és rendszerezte, ezzel áttekinthetővé és követhetővé tette „amateur”-ök számára is. A tudományoknak és művészeteknek átfogó ismertetését adja. Az első kötet a politikára, törvényhozásra, kereskedelemre, népességre, mezőgazdaságra, luxusra, a háborúra, békekötésre vonatkozó fejezeteken kívül egy „vegyes dolgokról” címszót is tartalmaz. A *Mindenés Gyűjtemény* ebből a kötetből 23 cikket közölt (az I. negyed 8, az V. 6, a VI. 9). A második kötet cikkei a nyelvészet és a nyelvek, valamint az irodalomelmélet általános és konkrét tematikájából adnak válogatást. A poétikai cikkek előtt külön egységet képeznek a történetírás elméletére vonatkozó recenziók, a poétikai cikkek között az ihlet, a zseni, a szép, az ízlés, a szónoklat, a rím stb. cikkeken kívül néhány szépirodalmi mű elemzése is szerepel. Ebből a kötetből származik a *Mindenés Gyűjtemény* legtöbb átvétele, összesen 73, nagyjából a V. (57), kisebb arányban a VI. (16) kötetben. Az utolsó két kötet is bizonyára érdekelte a magyar szerkesztőt: a III. kötet elsősorban a természettudományokat tárgyalja, találmányokat, természetrajzi jelenségeket ismertet, az utolsó kötet pedig a század jelentős nagy műveit mutatja be: Bayle szótárát, Leibniz, Montesquieu műveit, Voltaire világtörténetét, a *Pucelle d'Orléans*-t és külön fejezetet szentel „morale” címszó alatt a vallás és az erkölcs összefüggéseit tárgyaló munkáknak. A két utolsó kötet témaköreivel összefüggő írások is szerepelnek a *Mindenés Gyűjteményben*, a különböző negyedekre arányosan elosztva, de a fordító vagy író más forrást használt ezek esetében.

Mielőtt részletesen elemeznénk a *Mindenés Gyűjteménybe* átvett cikkeket, hasznosnak látszik egy kvantitatív összehasonlítás a francia és a magyar lap között. J. Ehrard és J. Roger a jezsuiták lapját és a *Journal des Savants* c. újságot hasonlítják össze két periódusban: a századelőn és a század közepén. Konklúziójukat vonatkoztatni lehet a lapból készült válogatásra is. Vizsgálódásaik eredményeként konstatálták, hogy mindkét lapban fokozatosan csökkent a teológiai vonatkozású cikkek száma. A *Journal des Savants*-ban a szépművészetek, a szépirodalom, a fizika, a matematika, az orvostudomány kap egyre nagyobb teret, míg a *Journal de Trévoux*-ban a filozófia, a történetírás, a költészet és poétika, a történetírásban főleg a profán történelem, azon belül a modern kor és érdekes módon a történelem segédtudományai kaptak nagyobb helyet.¹⁴ Az Alletz által készített *Esprit*-ben a tendencia jellegű változások határozott hangsúlyt kapnak. Teológiai vonatkozású cikk alig van, szinte csak az erkölccsel vagy a filozófiával összekapcsolva (Istennel, főleg deista értelmezésével kapcsolatos fejtegetéseket egyébként a jog, történelem, törvényhozás, nevelés stb. témájú cikkeken is olvashatunk). Mennyiségileg is nagy

¹⁴ EHRARD—ROGER, *I. m.*

helyet foglalnak el a történetírással és az irodalom elméletével kapcsolatos ismertetések. A természettudományok egy teljes kötetet töltenek meg. Jelentős még a kereskedelemmel, a nemzetközi joggal és politikával összefüggő ismertett könyvek száma.

A *Mindenes Gyűjtemény*, mint már említettük, a jezsuiták lapjától részben eltérő jellegű, célú kiadvány. A rejtvények, találós versek, didaktikus mesék, gazdasági tanácsok, a társadalom előrevitelére szánt tervezetek az első kötetek állandó rovatát jelentik, igaz, a későbbi kötetekben egyre ritkulnak. A *Mindenes Gyűjtemény* kvantitatív vizsgálata során szembeötlő, hogy a „mindenes” jelleg, az enciklopédikus változatosság harmonikusan csak az első negyedben valósul meg. Nehéz persze ezeket az egymástól legtöbbször teljesen eltérő formájú írásokat bizonyos témák alá besorolni. Három nagy területre oszthatjuk a cikkeket: a társadalomtudományok, a természettudományok és az irodalom-nyelvészet témakörét megkülönböztetve. Az első terület tartalmazza a legváltozatosabb altémákat: a jogi, politikai vonatkozású cikkek az első és a két utolsó kötetben fordulnak elő jelentős számban, az ide kapcsolható demográfiai jellegű írások szintén az elsőben. A politikához szorosan kapcsolódó kereskedelem témájának fontosságát jelzi, hogy ugyanezekben a kötetekben csaknem annyi írásban tárgyalják, mint az előbbi témákat. A történetírás elméletéről írt cikkek részben egybeesnek a jogi-politikai írásokkal, az ötödik és hatodik kötetekben fordulnak elő nagy arányban. Az utazási irodalom az első két kötetben, a földrajzi ismeretek az első, a harmadik és a negyedik negyedben kapnak jelentős helyet. A természettudományokhoz sorolhatjuk mindazokat a gyakorlati vonatkozású cikkeket, amelyek gazdasági tanácsokat tartalmaznak, elsősorban a földműveléssel kapcsolatban (az I., a II. és a IV. negyedekben); a találmányok, tudományos érdekességek, jelenségek, orvosi jellegű tanácsok, ismertetések a IV. negyed kivételével minden kötetben nagy számban szerepelnek, az utolsó kötetben külön egységet is alkotnak. A történeti, természetismereti jellegű cikkek egy része anekdota, részben szemléltető, részben didaktikus célzatú. Ezek az írások nem a *Journal de Trévoux*-ból, hanem más francia vagy egyéb forrásokból származnak (a fordítók hivatkoznak is pl. a *Dictionnaire des Anecdotes-ra*). A vallással összefüggő írások az első kötet után az utolsóban fordulnak elő nagyobb számban. Igen kevés irodalomelméleti jellegű írást tartalmaznak az első kötetek, legnagyobb számban az ötödik és mintegy ennek felét az utolsó kötet. Nyelvészeti jellegű cikkek a negyedik és az ötödik kötetben találhatók.

A *Mindenes Gyűjtemény* tematikai hasonlósága a *Journal de Trévoux*-val szembeötlő, mint azt elemzésünk mutatta, nemcsak a fordított cikkek esetében, hanem akkor is, ha (ahogy azt fenti elemzésünkben tettük) az írások egészét vetjük össze.

A Fordítás Mesterségéről

A XVIII. század végi Magyarországon zajló heves vitába, melynek tárgya a fordítás elmélete és gyakorlata, és melynek két szembenálló táborát Batsányi és Rájnis neve fémjelzi, a *Mindenes Gyűjtemény* is beleszól: az elméleti vitába a D'Alembert műve alapján írt *A' Fordítás' Mesterségéről* c. cikkel, gyakorlati szempontból pedig az itt közölt nagy számú franciából fordított írással. Elméleti

útmutatóként Pétzeli D'Alembert-t választja, éppen úgy, mint az 1786-ban megjelent *Henriás* és az 1790-ben közönség elé kerülő *Alzír* c. fordításhoz csatolt *Válogatott Históriaik* bevezetőjében, ahol mottójául D'Alembert egy-egy gondolatát vette.¹⁵

A *Mindenés Gyűjtemény*ben a magyar író D'Alembert művének bemutatását nem az *Esprit* újságíróitól kölcsönözte, de az ő módszerüket alkalmazta. Először néhány szóval méltatja a szerzőt, mint bölcsessége és jó ízlése által híressé vált embert, majd a mű első részét, az általános követelményeket summázza röviden: „le-írja ez a' Bölts, miképpen kell egy könyvet más nyelvre által-tenni, mind a' nyelvnek, mind az eredeti Írónak természetére s' írásának módjára figyelmeztvén”. Ezután lefordítja a D'Alembert által javasolt három szabályt vagy „régulát”, amelyet a fordítónak követnie kell, illetve a három hibalehetőséget, amelyet el kell kerülnie. Az első és a harmadik „régulát” szó szerint fordítja, a másodikat sem változtatja meg, csak megvágja. A három hibalehetőség, illetve szabály így foglalható össze:

1. „...mikor az eredeti Íróknak vetélkedő társaiknak kellene nékik lenni, meg-elégesznek azzal, hogy azoknak kópialójik, vagy Általírójik lehetnek”. A fordító feladata: szépítsen, ha tud, ha az eredeti művet jól választotta ki, erre ügyis kevés alkalma lesz.

2. A „félénkség” szintén lehet hibaforrás. A fordítónak meg kell kockáztatni új kifejezéseket, hogy az eredeti művet híven közvetítse: saját nyelvében kell természetes kifejezéseket találnia.

3. Az egész szöveg lefordítása a harmadik hiba. A felesleges dolgokat a fordítónak el kell hagynia: „Nem azért kell le-fordítani az idegen Írókat, hogy lássuk azoknak hibájjikat, hanem hogy meg-gazdagítsuk a' literatúránkat azzal, a' mit ők leg-felsősebben találtak.”

A *Henriás*ban az első szabályt választotta mottóként: a fordítók „mint meg annyi bajnokok, úgy víjjanak meg az Autorokkal... azokból az Ideákból szintoly szép vagy még szebb munkát raknak öszve született nyelveken, mint sem a milyent azok tsináltak a magokén”. Tulajdonképpen a szabad fordítás elvét fogalmazta itt meg, amelyet a gyakorlatban is megvalósított: „követtem azt a' nemes szabadságot, mellyel élnek az Anglus és Francz Fordítók...”

A *Mindenés Gyűjtemény*vel egyidőben készülő *Válogatott Históriaik* mottója a harmadik szabály egyik részletének pontos fordítása: „Mi szükség vég től végig le fordítani minden Könyvet. — Nem sokkal hasznosabb volna e ki válogatni a' javát

¹⁵ M. Gy. I. 118–123. *Observations sur l' Art de Traduire par M. D'Alembert, T. III. A' Fordítás' Mesterségéről; Henriás az az negyedik Henrik Francz királynak életének némelly része...* Pétzeli J. által, Győrben, 1786. A mottóul vett idézet a címlap versőjén; *Alzír, vagy az Amérikanusok*, Szomorú játék, mellyhez tóldattattak a' régi és új Históriainak válogatott darabjai az ifjaknak gyönyörködtetésekre. Pétzeli József Komáromi Prédikátor által. Komáromban, 1790. 112. A forrás mindhárom esetben: *Observations sur l'art de traduire en général, et sur cet Essai de traduction en particulier*, In (D'ALEMBERT), *Mélanges de littérature, d' histoire et de philosophie*, T. III. 3–33. Amsterdam, 1759. (Négykötetes válogatás D'Alembert munkáiból. Ez a mű Pétzeli könyvtárában is megvolt. (*Catalogus...* p. 23. 108. tétel) A *Mindenés Gyűjtemény*ben a cím mellett szereplő kötettség minden bizonyonnal a válogatás megfelelő kötetére utal. A vita legutóbbi összefoglalása: SZAJBÉLY Mihály, *Fordításelméleti megfontolások a 18. század második felének magyar irodalmában*, In It, 1983. I. 139–158.

minden Auctornak munkáinak, és tsak azt adni a' gyermekek' kezeikbe, a' mi a' tanulást meg érdemlené? Igy elméjébe szedhetnék nem mind azt, a' mit a' régiek gondoltak, hanem azt, a' mit jól gondoltak.”

Pézteli D'Alembert fordítói elvei közül a *Mindenes Gyűjtemény*ben is a harmadikkal foglalkozik a legtöbbet: azt toldja meg egyéni reflexióival is. D'Alembert elvét általánosságban és sajátosan egy műre szorítkozva is alkalmazza, ahogy ezt a francia gondolkodó is értette. Az általános értelmezés a *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztői elveinek igazolása is egyben: nem szükséges mindent lefordítani „mivel későtske ébredtünk-fel, nem érhetünk mi arra, hogy a' Görög, Deák, Ánglus, Frantzia, Német jó munkákat végtől végig le-forgassuk. Húzzuk-ki tehát azoknak velejeket, vagy essenziájokat, s a' mi leg-felsősebb benne, azzal gazdagítsuk literatúránkat.” Két példázattal is megtoldja műismertetését, hogy érveit meggyőzőbbé tegye: a mesterüket ostobán utánzó púpos diákokéval és a belga szabó példájával, aki addig ment a pontos utánzásban, hogy az új nadrágot a régihez hasonló foltokkal látta el.

Pézteli D'Alembert művének ismertetésével a magyar írók között a fordításban zajló vitában határozott véleményt nyilvánított. A szabad, magyaros fordítást dicsérő, a fordításban az alkotást hangsúlyozó elveivel kora leghaladóbb írói közé tartozik, és tulajdonképpen a D'Alembert elveiből ugyancsak merítő Batsányi társa lehetne, ám ellentétbe kerül vele és táborával, amikor a hasznossági elvet szélsőségesen értelmezve a fordítás hűségének elvével szembeszáll.

A *Mindenes Gyűjtemény*ben az *Esprit*-ből fordított cikkek átvételénél a legváltozatosabb fordítói gyakorlatot figyelhetjük meg. Alapvetően három fordítói módszer különböztethető meg:

1. hűséges adaptáció, olyannyira, hogy a cím is pontosan megegyezik, egyéni hozzáfűzés, átalakítás, aktualizálás nincs, a fordítás szinte szolgai, de legalábbis szoros; 2. új cím adása, kivonatolás, a tartalom hűséges visszaadása; 3. a cikk jelentős megrövidítése, megvágása és bőséges egyéni kommentár vagy megjegyzés toldása az eredeti szöveghez, esetleg kiegészítés a Magyarországon aktuális mondandóval.

A törvények, a politika, a földművelés, a kereskedelem és a luxus összefüggései a Mindenes Gyűjteményben

Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a bevezető után Pézteli ugyanazzal a cikkel indítja a Gyűjteményt, mint az *Esprit*. A fordító azonban az első írás jelentését alaposan módosítja. Már a címet teljesen átalakítja: a franciában a *Természetjogról és az emberi jogról* főcím alá besorolva (a törvényhozás fejezetben) Burlamaqui 1748-ban Genfben megjelent könyvének kivonatát ajánlják olvasásra; a magyar folyóiratban a cím: *A Deo principium. Ezt is az ISTEN*en. A szerző nevét, a mű címét a cikk végén egyébként magyarul és franciául is közli a fordító. A természettörvényt, amely egyszerre szabályozza az egyén és a társadalom életét, amely a vallás, a társadalom és az erkölcs alapja, a francia szerző szerint is isten alkotta, a magyar fordító a jelentést nem torzítja. Az egyénire formált cikk végére a magyar alkalmazó egész programját odasűriti: szorgalmazza a fontos művek magyarítását, köztük az

ismertetett műét is, a „Természettörvény” tanítását, vele az állampolgári ismeretek terjesztését a falusi iskolákban és a nők körében is.¹⁶

Pétzeli társadalomfelfogásának lényegét már ebben az első cikkben megtaláljuk. A törvények és végső soron a társadalom felépítése a Gondviseléstől, Istentől függ. A törvények, mégpedig a jó, a természeti törvények kell, hogy a társadalom egészséges működését biztosítsák. Ez viszont csak úgy érhető el, ha már az iskolában mindenki megtanulja azokat. Ehhez persze szükséges az is, hogy magyarul legyenek megfogalmazva. Programjához tartozik a nők felvilágosítása is.

Tanulságosnak látszik az I. kötetben levő azonos tematikájú adaptációkat sorra venni, annál is inkább, mert a szerkesztő egyetlen cikk kihagyása nélkül, folyamatosan közölte az *Esprit Législation* azaz Törvényhozás c. fejezetét. A következő írás M. de Réal *La science du gouvernement* c. művének recenziója, a magyar fordításban *Az Igazgatásnak tudománya* cím alatt.¹⁷ A fordítás igen szabad és pontatlan. Csak az alapvető gondolathoz ragaszkodik hűségesen a fordító: a társadalmat irányító törvényeknek biztos és állandó alapokon kell állnia, a „balvélekedések” nem befolyásolhatják. Kimaradnak viszont az egyéb lehetséges hatások: klíma, nemzeti előítélet, politikai érdek. Ennél is jellegzetesebb egy hosszú kihagyás, amelyben a francia szerző a törvényeknek a vallástól való függetlenségét húzza alá. A törvények után a társadalmak keletkezésének szükségességéről ír. A Locke-ot, Rousseau-t idéző, tipográfiailag is kiemelt mondatot gondos, szép fordításban olvashatjuk: „Szükség volt úgymond megszorítani a’ személyes szabadságot, hogy a’ közönséges szabadság annál szélesebben ki-terjesztessék, és Urat kellett az embernek választani, hogy a’ szolgátságot elkerülhessék.” A köztársasági és a monarchikus igazgatási forma összehasonlítása nem érdekli. A recenzió végére az eredetiben máshol szereplő részt helyez, más betűtípussal is jelzi a zárógondolat fontosságát. Az alapkérdésre: „Mellyik a’ legjobb Igazgatás’ neme?” adott választ a francia szöveget hűen visszaadva fogalmazza meg itt a fordító, ám fordítását egy bevezető félmondattal megtoldja: „A’ bölts és jó Fejedelem alatt szabadság találtatik a’ birodalomban; ha pedig az Igazgatás’ és a Törvények’ kiszolgáltatások részre hajló, akkor a’ Tirannusság uralkodik a’ Köz-Társaságokban is, a’hol ez még rettenetesebb, mint a Monárkiákban”. A mondat eredetileg így hangzott volna: „ha az igazgatás (administration) bölcs, a monarchiában megvalósul a szabadság és ha részrehajló, zsarnokság uralkodik a köztársaságban stb.” A bölcs és jó fejedelem képét a francia író gondolat sorába beleszövő fordító a szimmetrikus mondatszerkezetet és gondolatláncot felborította és a szabadság egyedüli biztosítójává adminisztráció, törvények stb. helyett — következtelenül — a jó fejedelmet tette. Ezzel lezárta elmékedését és elhagyta az utolsó részt, ahol a jó monarchiát a gondviseléstől eredezteti a francia cikk írója.

¹⁶ M. Gy. I. 7—10, *Esprit*, I. 1—6. *Du droit naturel et du droit des Gens*. Extraits des principes du *Droit naturel*, par BURLAMAQUI, Genève, 1748. Burlamaqui könyve igen népszerű volt egész Európában, a XVIII. században mintegy húsz kiadása jelent meg franciául, ezen kívül angolul hét, latinul négy kiadást ért meg, de lefordították olaszra, spanyolra, sőt holland nyelvre is. L. JORN SCHOSLER, *Bibliographie des éditions et des traductions d'ouvrages philosophiques français...* 1680—1800, Odense, 1986. 42—44.

¹⁷ M. Gy. I. 29—31, *Esprit*, I. 6—12. A mű megjelent: *Aix-la-Chapelle*, 1760. A magyar fordítás a mű adatait franciául is megadja a címben.

A törvényekkel kapcsolatos harmadik írás Anglia törvényeit elemzi.¹⁸ Magyarul a cikk lényegét olvashatjuk, az eredetét igen lerövidítve. Két fontos gondolatot részletez: először a törvények eredetét, alapját keresi, majd tanításuk szükségességét hangsúlyozza. A törvények létrejötte szükségyszerű, amikor az erkölcsök már nem képesek az emberek együttműködését biztosítani. Megalkotásuk során a nemzeti sajátosságokra kell figyelemmel lenni. Ezután az angol törvények dicsérete következik (a rómaiakét a fordító teljesen elhagyja). A *Törvények szelleméből* híressé vált mondatot: „Ez a szabadság (...) abban áll, hogy az ember mindent megtekelekedhessen valamit a Törvény meg- enged”, megtoldja más olvasmányaiból vett saját gondolattal: „és annak paizsa alatt sem Király, sem Parlamentum néki legkisebb erőszakot is ne tsináljon” (az eredetiben csak „citoyen” szerepelt).

Érdekes, hogy míg az előző írásban a jó fejedelem, itt inkább az alkotmányosság irányába tolja el a cikk jelentését az egyéni hozzáfűzés. Ez az írás is a „Haza Törvényeinek” az „apróbb oskolákban” szükséges tanításának és általában a törvények ismerete fontosságának megállapításával zárul.

A jó törvények fontosságát ezután is több írásban hangsúlyozzák, de más témákhoz kapcsolva, így a következő három kötetben is, amelyek az *Esprit*-ből nem közölnek fordítást. Kovács Ferenc mérnök, a *Mindenes Gyűjtemény* talán leghaladóbb szellemű munkatársa, a nemzet kiművelésére szánt nagyszabású tervzetébe Magyarország történeti, földrajzi ismerete mellé a polgári ismeretek tanítását is beveszi, ami feltehetően a törvények tanítását jelenti (II.358). A jó király alakja II. József mellett IV. Henrik megidézésével itt is megjelenik (III.17—19, 69—78, 253). A politika összetevői közül a minisztereket negatív színekkel festi a *Mindenes Gyűjtemény*. A királyt félrevezető, az ország érdekeivel nem törődő rossz miniszter: „Terrai”, „Louvois”, egy-egy rövid képben tűnik fel, majd a II. József halálán kesergő Trenk beszédjéből azt a részt idézik, ahol a kalandor őket hibáztatja: „Az A'nglusoknak egy bölts maximájok az Igazgatásban egynéhány esztendőktől fogva az, hogy ... mindenkor a' Ministereket vádollyák, s minden káros vagy ártalmas rendelésekért azokat húzzák számadásra.” (III. 19—25, 78—90, 390)

Az 1790-es évben feltűnő változást figyelhetünk meg a királyi hatalom eredetére vonatkozó írásokban. Montesquieu neve, művei, gondolatai az ekkor keletkezett írásokban rendkívül gyakran fordulnak elő. Montesquieu a „thèse nobilitaire”, vagyis a germanista elmélet híve, melynek lényege, hogy a francia monarchia kezdetén a germán erdőkben a nemesség maga közül választott királyt, míg a vele szemben álló „thèse royale”, vagyis romanista elv szerint, melyet Voltaire is képviselt, az abszolút királyi hatalom az ideál, melynek eredete a római császárság idejébe nyúlik vissza. Ez a szemlélet jellemzi többek között az *Henriade*-ot, amelyet a jozefinista reformok lelkes támogatója, Pétzeli is magyarra fordított. 1790-ben viszont, úgy tűnik, aktuálisabbnak érezhette a montesquieu-i elvet, az alkotmányos királyságot, de legalábbis ingadozott a kettő között.

A *Mindenes Gyűjtemény* 1790-ben közléteszi Török Zsigmondnak, „az elszegényedett nemesek szó-szólójának” felhívását az *Esprit des Lois* lefordítására. (Ugyanak-

¹⁸ M. Gy. I. 73—75, *Esprit*, I. 12—19. A cím a magyar folyóiratban is franciául: *Analyse des Lois d'Angleterre*, Oxford, 1758. (A magyar szövegben tévesen: 1785) A francia cikk is, de a fordítás talán még inkább, Montesquieu gondolatait visszhangozza.

kor lelkesen üdvözlí a magyar korona hazahozatalát, a magyar nyelvnek a törvényben való használatát. III. 199, 220—235). A „társaság eredetéről” írt cikkben a monarchia „eldeformálódásáról” írnak és a „királyi hatalomnak igaz eredetét” a fejedelem választásával azonosítják: „... a társaságnak tagjai egy magokhoz hasonló embernek csak az okból engedtek elsőbbséget, mert hasznos szolgálatot vártak tőle”, mármint a törvények betartását és ezáltal a társadalom nagyobb boldogságát.

A Montesquieu-hatás mélységét mutatja, hogy műveiből több terjedelmes részletet is közöl a *Mindenés Gyűjtemény* (IV.158—165, 184—205). A francia filozófus iránti csodálat a fordítás bevezetőjében direktén is megnyilvánul: ragyogó tudósnak nevezik, aki hasznót és gyönyörűséget szerez a „tanulni és gondolkodva mérsékelni kívánóknak”, főleg a „Törvények származásának, azoknak a Vallással, az emberekkel és azoknak természeti mivoltokkal, a földnek, a’ mellyen laknak helyeztetése’ állapotjával, a’ bé-vett szokásokkal és az Uralkodásokkal és az uralkodásnak mivóltával tett s’ fontosan meg-visgált combinációjá”-nak és összehangolásának bemutatásával. Az első műrészlet *A rómaiak nagysága és hanyatlása* c. műből való. A választás motivációja könnyen érthető: a fordító Attila nagyságát akarta a nagy francia író dicséretén keresztül bemutatni. A hazafias érzelmeket jól bemutatja az egyetlen szövegkihagyás a szinte szó szerinti, egyébként igen erőtlen, gyenge, néhol ügyetlen fordításban (S. S. küldte Vukovárról): a szép képet nem rontotta el a magyar fordító azzal, hogy Attila „arcátlanul”, szemtelenül mondott valamit.

A „Törvények velejéről” c. mű készülő fordításából „mustrákat” olvashatunk: először a mű legelejéről a természeti és társadalmi törvényeket definiáló fejezetekből (I. k. I—II—III.), majd a mérsékeltbb társadalmi formák előnyeit bizonyító részt (III. k. X.), végül két részletet, melyek példával igazolják, hogy a mű nemcsak hasznos, hanem kellemes és érdekes olvasmány, és a nőolvasók figyelmére is számot tarthat: az asszonyok helyzetéről a római birodalomban (VII. k. IX—X.).

Ha ezt a két műismertetést, bemutatást összevetjük azzal, amelyet a *Mindenés Gyűjtemény* 1791-ben közöl *A rómaiakról, vagy az ő felemelkedéseknek s meg-aláztatásokról okairól* címmel, az *Esprit* recenzióját lefordítva, megérthetjük, miért fordul a *Mindenés Gyűjtemény* szerkesztője a francia folyóirat ügyes, rutinos íróihoz. Ez a cikk Montesquieu művének lényegét foglalja össze; az eseménytörténetet leredukálja és főleg azt elemzi, miért volt a római birodalom dicsősége és szétesése szükségszerű. Dicsőségét okos bel- és külpolitikájának köszönhetette: a „szabadságnak Systemája” Róma éltetője, a meghódított népeket megosztja, ugyanakkor törvényeit nem kényszeríti rájuk. Ázsia meghódítása az erkölcsök ellágyulását eredményezte, a belülről megosztott, a haza érdekeit elhanyagoló rómaiakat a „vad” északi népek így könnyen legyőzték.¹⁹

Vázlatos áttekintésünk azt is mutatta, hogy a politika, a történelem értelmezése iránti érdeklődés 1789 után nem csökken a *Mindenés Gyűjtemény* lapjain. Az V. és VI. negyedben, ahol a szerkesztő fő céljának a XIV. és XV. Lajos századát híressé tevő műveknek bemutatását vallja (mégpedig a haza boldogítása érdekében), ezek a kérdések ismét hangsúlyt kapnak.

¹⁹ M. Gy. V. 206—231, *Esprit*, II. 120—147.

Jól mutatja Pétzeli kitartását a jó fejedelem elve mellett az a meglepő tény, hogy 1791-ben visszatér az *Esprit* I. kötetének Törvényhozás alcíméhez és ott folytatja a válogatást, ahol két éve elhagyta: a jó fejedelem ideális alakját felvázoló két recenzióánál. Eszmeileg a visszatérés teljesen logikus: ezt a kötetet Pétzeli az ausztriai házra kért áldásával indította útjára. Két német művet ismertetnek, közülük a *Code Frédéric* az érdekesebb, de a kettő sok rokon gondolatot tartalmaz. A föld fejedelmeit (Bacon nyomán) a francia újságíró rangsorba állítja: az országfelállítókkal, a törvényhozókkal kezdve, a védelmezőkkel, hódítókkal folytatva; a csúcsra „a hazának atyjai, a nép oltalmazói” kerülnek. A francia szerző mindkét cikkben a paternalista királyság eszményét fogalmazza meg: „gouverner en Père ceux qui lui obéissent comme à leur Maître”. A magyar szöveg az eredetitől eltérve a királyi hatalom Istentől való származtatását hangsúlyozza: „legyen valósággal Atyjok azoknak, akiken az Isten ötlet fejedelmé tette”. Ettől a fontos eltéréstől eltekintve a francia és magyar cikkekben azonos a jó fejedelem eszménye: a fejedelem legyen istenfélő, tartsa be ígéreteit, békében és harcban erényekkel mutasson példát, megbízható minisztereket, tanácsadókat válasszon. Az egyik írás az előbbi fontos gondolatot kívül már hangsúlyozza, hogy a politikáról íróknak abszolút tisztességesnek, mértékletesnek és toleránsnak kell lennie, a másokban pedig a törvények alkotásánál alkalmazandó módszereket olvashatjuk: a törvényhozónak egyszerű, érthető, áttekinthető rendszert kell adnia.²⁰ Ezek a gondolatok részben már átvezetnek a történelemről írt művek ismertetéséhez, amelyekben a módszertani megfontolások kapnak nagyobb súlyt. Az V. kötetnek ezzel a területével a későbbiekben foglalkozunk részletesen.

A politikai kérdések között kiemelt és ugyanakkor sajátos szerepet kap a „kereskedésről” írt cikkek csoportja. Az *Esprit* logikus témakapcsolását (törvényhozás, politika, népesség, kereskedelem, pénzügyek, luxus) a *Mindenes Gyűjtemény* szétzilálja. Az V. negyed tartalmaz egy négy cikkből álló egységet a kereskedelemről. A szerkesztő az *Esprit* cikkeiből azokat hagyja el, amelyek főleg konkrétumokat tartalmaznak (Franciaország, Anglia kereskedelmi volumenje, kereskedelem Indiával, Amerikával) vagy a gyarmati kereskedelem speciális problémáit (hajózás, pénzváltás). A fizetéssel, pénzváltással kapcsolatos konkrét cikkek helyett a serkenteni kívánt magyar kereskedelem aktualitásaival tűzdeli meg az általános vonatkozású cikkeket a magyar fordító.

A kereskedelem fontosságáról és szabadságának politikai jelentőségéről, valamint összefüggéseiről a gazdaság fejlettségével és a népesség számával nemcsak a francia filozófusok: Voltaire, Diderot, Raynal, hanem magyarországi felvilágosodott gondolkodású társaik is meg voltak győződve. Berzeviczy Gergely, Orczy Lőrinc, Óz Pál egyértelműen megfogalmazták a társadalom ezen szféráinak összetartozását, a kereskedelem szabadságának szükségességét.²¹ A téma a *Mindenes Gyűjteményben*

²⁰ M. Gy. V. 152—156. *A Prussziai Törvény Könyvről*, *Esprit*, I. 19—24. *Sur les codes des lois et sur les princes qui en font des nouveaux*. *Code Frédéric*, trad. de l'All. Paris, 1751; Uo. 168—184. *A Politikáról*, *Esprit*, I. 36. *Principes nécessaires à un prince qui doit régner*, Livre latin, par M. de Wilhem, Allem. („Apaként kormányozni azokat, akik neki mint Uruknek engedelmeskednek.”)

²¹ Erről a kérdésről részletesen l. Olga PENKE, *La fortune de l'Histoire des Deux Indes au XVIIIe siècle en Hongrie. Contribution au portrait de Pál Óz*, Acta Romanica, T. VIII. Szeged, 1985., főleg 11—13, 31—32.

már 1789-ben előkerül, a kávéval való kereskedés kapcsán, ahol a magyar író üdvösnek tartja ezt a kereskedelmet az ellenvéleményekkel szemben, mert sok embernek ad munkát. A szabad kereskedelmet követeli: „A' szabadság a' Világ' élete: a' kényszerítés halála.” (I. 427—429)

A kereskedelemről írt első cikk forrása az eredetiben sincs feltüntetve.²² A kiindulópont itt is, akárcsak a törvényeknél az „isteni gondviselés”, a teremtő bölcsessége, aki úgy rendezte el a világot, hogy ami az egyik népnek nincs, az megvan a másiknak: „ezen helyes elintézése által azt akarta, hogy a földnek népei egy viszonos függésben legyenek egymástól, amely legyen a' Társalkodásnak 's kereskedésnek kötele”. Az újságíró az alapvető szükségletek importálását elfogadja, a luxusigényeket veszedelmesnek tartja, nem így exportálásukat. A kül- és belkereskedelem egyensúlyának fontossága után merkantilista elveket hangoztat a francia cikk nyomán. Végül a földművelés és a kereskedelem szoros kapcsolatát részletezi. A magyar fordító ezt a részt alakítja át Magyarország hasznát nézve, a magyar bel- és esetleges külkereskedelem fellendítésének módjain gondolkodva: csatornák építése, a magyar búza értékesítése jó áron, a földművelés gyámoltása, az alapanyag-feldolgozás serkentése (posztógyártás, mesterségek), a népesség szaporodása, gabonaraktárak létrehozása az inséges évekre, angol, holland, francia mintára.

A következő írás a magyar folyóiratba is francia címmel került.²³ Az írás bevezetője a politika és a kereskedelem szoros kapcsolatát hangsúlyozza a modern korban. Ezután a kereskedelem történetét vázolja a cserekereskedéstől a papírpénzzel fizetésig. A népek történetén végighaladva Spanyolország hibáit, Hollandia erényeit elemzi (főleg a gyarmatosítással kapcsolatban), majd Anglia közeli vesztét jósolja, felborult gazdasági egyensúlya miatt. Átveszi a francia szerzőtől Franciaország gazdaságpolitikájának dicséretét, sőt lelkes dicsőítéssel folytatja a francia cikk sorait: a kereskedés, a szabadság és a politika kapcsolatát elemző írás a francia forradalom magasztalásával zárul. A magyar író azt hangsúlyozza, hogy a forradalom a papok pénzéből kifizette a haza adósságait, hogy törvényeivel minden polgárának szabadságát biztosítja: „Melly erős indító ok ez a' Hazának szeretetére! melly hatalmas ösztön a' föld-mívelésre, katonai vitézségre, s' minden tisztességes mesterségeknek gyakorlásokra, mellyek a' Hazának virágoztatására tzélozthatnak!” Ehhez a gondolatsorhoz már közvetlenül kapcsolódik a magyar fordító felszólítása, amelyet a magyar nemességhez címez: tőlük várja a magyar kereskedelem fellendítését. Ez az írás egy korábbi cikk újragondolása, ahol a szerző a magyar nemeseket hibáztatta, hogy gyermekeiket nem taníttatták mesterségekre, kereskedésre, így kis vagyonukat egyre jobban szétosztották, elszegényedtek, és idegenek gazdagodtak meg (III. 245—246). Itt, a francia cikk nyomán továbblép, bizonyítja, szorosán követve az eredetit, hogy „a kereskedelem (nincs) gyalázatjára a' Nemességnek”. „Ha ez nem illetlen a' Nemességhez, hogy idegen Országokban eladják a' magok erejeket és véreket (nemesség = vándorló harcos), hát ez mimódon szolgálna gyalázatjokra, ha posztó és más szükséges Fabrikák által boldogítanak

²² M. Gy. V. 129—137, *Esprit*, I. 123—130.

²³ *Les progrès du commerce*. Amsterdam, 1761. M. Gy. V. 137—145, *Esprit*, I. 133—141.

Hazájokat? (V. 152) A francia író mást emel ki: bizonyításában a kereskedelem szépségét részletezi.

Az egyik legérdekesebb bemutatott mű ebben a témában Melon *Sur le commerce* c. munkája.²⁴ A mű címe eredetileg *Essai Politique sur le Commerce*, 1734-ben jelent meg először; néhány éven belül öt kiadása volt, angolra, németre fordították. Mandeville és az angol merkantilisták elméletét közvetítette. Különösen Voltaire-re volt nagy hatással, gazdasági elméletét, a luxus apológiáját, *Le Mondain* c. versének elemeit ebből a műből merítette.²⁵ A magyar fordító a Melon művének részleteiből felépített cikket nagyon lerövidíti és leegyszerűsíti, de a lényegét átmenti. A „virágzó kereskedelem teszi az országnak erejét”, ennek biztosítói pedig a következők: a jó gabonatermés (főleg búza), a jó törvények, melyek üdvös hatása a népesség szaporodása, a ki- és bevétel jó aránya, a kereskedelem szabadsága. A gépek alkalmazásának jelentősége, a luxus hasznossága, a jó pénz fontossága, ezek a leghaladóbb gondolatok, amelyeket a kereskedésről a *Mindenes Gyűjtemény* közvetített.

A kereskedelem és a népesség számának összefüggéseit elemzi a XVIII. század másik ismert közgazdasági műve: *Az embereknek barátjok*. A *L'Ami des Hommes ou traité de la population* c. mű id. Mirabeau híres munkája, amely a fiziokrata Quesnay egyik könyvének gondolatait veszi át, Voltaire pl. több művében hivatkozik rá.²⁶ A szerző a következő piramist állítja fel: a gazdaság alapja a földművelés, erre épül a belkereskedelem, a csúcán pedig a külkereskedelem áll. A gazdaság felvirágoztatásának legfontosabb eszköze az ember maga, innen a következtetés: „a' népnek sokságában áll valamely Országnak virágzása”. A gazdaság legfontosabb ágazata pedig a földművelés, tehát a földművelőt meg kell becsülni. Ezután a francia szerző a gyarmatok és Franciaország gazdaságának fellendítésén gondolkodik. A magyar fordító elhagyja ezt a több oldalas gondolatsort, és a magyarországi állapotokról értekezik. A francia szerző „honorer les petits” általánosításával szemben konkrét javaslatai vannak a földműves nagyobb megbecsülésének elérésére. „Már az Oskolákban közönségesen minden nap' jól fejkbe kellene verni a' gyermekeknek, melly hasznos, melly ártatlan, 's melly szép mesterség légyen ez; úgymint a' melly nélkül a' többek semmit-sem érnének.” Azzal is kitüntetné őket, hogy hiába szegényes a ruhájuk, ha az „Urficskánál” többet tudnak, az első helyre ültetné a parasztgyerekeket az iskolában. Idézi a kínai császár példáját, aki a szántó-vetőket megvendégeli, velük egy asztalnál eszik. A földművelés fejlesztésének kérdése a *Mindenes Gyűjtemény* sok cikkének tárgya; közvetlen gyakorlati tanácsokat és elméleti segítséget egyformán olvashattak benne a kortársak.

²⁴ M. Gy. V. 145—150, *Esprit*, I. 145—152.

²⁵ A. MORIZE, *L'Apologie du luxe au dix-huitième siècle et „Le Mondain” de Voltaire: étude critique sur „Le Mondain” et ses sources*, Genève, 1970. (repr. de l'édition 1909.) M—L. DUFRENOY, *L'Orient romanesque en France 1704—1789*, Étude d'histoire et de critique littéraire, Montréal, 1946. főleg 264—282.

²⁶ M. Gy. VI. 153—159, *Esprit*, I. 64—67. A mű címe: *Questions intéressantes sur la population, l'agriculture et le commerce*. Voltaire könyvtárában megvolt, jegyzetei bizonyítják, hogy sokat forgatta. L. L. ALBINA, *Les sources du conte L'Homme aux quarantes écus*. In *Studies on Voltaire*, 1983.

Ez a Voltaire-mű Pézeli könyvtárában is megvolt. L. *Catalogus*... 30. 288. tétel.

A luxus korábban említett kérdésére visszatér a *Mindenés Gyűjtemény* VI. negyede, az *Esprit* I. kötetének két írásából kialakítva egy cikket. Az eredeti írásokban található kevés jót belementi cikkébe a luxus apológiájából: „Vagyon olyan luxus, mely az embereket ki-pallérozza, darabos erköltsüket meg-egyengeti, képzelődéseiket meg-élesíti, s esméreteiket nagyobb nagyobb tökéletességre emeli.” Lefordítja azonban az ellentétes folyamatról írt részt is: „A' hol a' luxus vagy felettébb való pompázás erőt véssen, észre-vehetetlenül meghomályosodik ott az elme, 's a' szív el-púhúl a' nagy gyönyörűségeknek közepette.” Noha a francia írónál nagyobb toleranciával értékeli a luxus társadalmi szerepét, igen messze áll ez a koncepció a luxus francia és magyar védelmezőinek gondolataitól. A komáromi lap újságíróját a luxus kérdésének gazdasági és társadalmi vonatkozásai érdeklik. A luxus csak jó társadalomirányítási elvekkel kapcsolódva szolgálhatja a közösség, a családok, az ország hasznát, enélkül inkább ártalmas: szükségessége nem indokolható pusztán azzal, hogy mesterembereknek ad munkát, hiszen azok hasznosabban is munkálkodhatnának.²⁷

Az utilitarista elvek rendszerében kapnak tehát helyet egymással szoros összefüggésben a jó politika, a törvények, a kereskedelem, a földművelés, a népesség és a nép boldogsága, és valamivel lazábban kapcsolódik hozzájuk a luxus kérdése.

A történetírásról

A *Mindenés Gyűjtemény* V. kötetében külön egységet alkotnak a történetírás módszereiről, a történelemtől szóló cikkek.²⁸ A történetírás szerepének jelentőségét azonban már a korábbi cikkek is megfogalmazták. Ezek közül legfontosabbnak a történetírás magyarországi elterjesztésére vonatkozó két utalást tartjuk. Kovács Ferenc pápai mérnök már említett tervezetében az iskolákban tanítandó tárgyak közé javasolja a vallástörténet mellett a világtörténetet, valamint ennél is bővebben „Magyar Országának históriai, polgári, geographica esmeretét”. A másik egy rövid hír, a nőolvasók ízlését jellemzi, akik „inkább szeretik a valóságot, mint a Románokat, bar akármely szépek legyenek is azok”, számukra és általában is éppen valóság-hűsége miatt jó történeti művek lefordítását fontosnak tartaná (Millot világtörténetét ajánlja).

A történelem tudománya középponti szerepet kap a felvilágosodás íróinak gondolkodásában. Egyrészt tapasztalatok forrása, mint minden tudományos megismerés, másrészt esetében a megismerés tárgya maga az ember és annak tevékenysége. A többi tudomány fejlődésének is feltétele a történetírás elmélyült, módszeres, helyes célokat kitűző művelése. Nem véletlen, hogy az *Enciklopédia* az ismeretek rendszerében a „Histoire” címszó alá a „vallási” és „polgári” történelmen kívül a „természettörténet” óriási területét is besorolja, amelyben nemcsak az

²⁷ M. Gy. VI. 279–281. *A luxusról vagy pompáról*, *Esprit*, I. 242–244, 244–251. A luxus magyarországi apológiájáról és leghevesebb védelmezőjéről, a magyar Mondainról, Orczy Lőrincről ld. BÍRÓ Ferenc átfogó tanulmányát: *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*, Bp. 1976. 259–274.

²⁸ A francia nyelv ugyanazt a szót használja a történelemre és a történetírásra; a ma elfogadott, többekévé következetesen használt megkülönböztetés: Histoire = történelem, histoire = történetírás, a XVIII. században nem ismeretes.

égitestek, állatok, növények, ásványok stb. története szerepel, hanem jelentős helyet kap a mesterségek és a művészetek története is. Voltaire történetírásainak, főleg a *XIV. Lajos századának* és világtörténetének jelentős érdeme, hogy több-kevésbé következetesen bemutatja a hagyományos esemény-politika-királyok története mellett a törvények, művészetek, mesterségek történetét is. A jezsuiták lapjából lefordított történeti vonatkozású cikkek is ezt a felfogást helyeslik, azokat a műveket emelik ki az óriási történeti irodalomból, amelyek példát adhatnak. Mivel azonban a jezsuita újságírók válogatási szempontjai közé tartozik az is, hogy a történelem végül is az isteni gondviselés függvénye, természetesen nem a merész, a történelemben az ember aktív szerepét hangsúlyozó műveket állítják példaként. Meg kell említeni azonban, hogy az *Esprit* bemutatja Voltaire világtörténetét is (igaz, nem ebben a részben IV. k. 78—82), de épp a gondviselés megtagadásáért elmarasztalja. Ez a cikk azonban nem került a *Mindenes Gyűjteménybe*, mivel a szerkesztő csak az I. és II. kötetből válogatott. Ennek több oka lehet egyébként: a materializmus cáfolata címszó alatt szereplő, istentagadónak vagy egyszerűen túl merésznek tartott művek már tartalmuk miatt sem vonzhatták a komáromi prédikátort, ugyanakkor ő általánosan felhasználható elveket keresett, a történetírás elmélete, módszertana foglalkoztatta, mint az *Esprit* II. kötetében a jezsuita újságírót.²⁹

A történetírást a közönség formálására legalkalmasabb tudománynak tartja az újságíró, mivel ezt a tudományt kedvelik leginkább az olvasók. A magyar fordító a francia szövegtől eltérve a 'Littérature' szót több esetben 'irodalom' helyett 'tudománynak' fordítja, amiből felfogásbeli eltérésre kell következtetnünk. A francia irodalom szerves részét képezi a XVIII. században a történetírás, természetesen az ún. 'filozofikus' történetírás, nem a forrásokot feltáró, tudós (érudit) munkák. A magyar fordító a történetírást tudománynak tartja.³⁰

A történetírásról, annak módszereiről érdekes és gazdag mozaikképet alakít ki az *Esprit* és nyomában a *Mindenes Gyűjtemény*, amely ebből az egységből egyetlen cikket hagy el (a 21 fordításhoz négy önálló írást csatol). Ezek az írások nem igazi műismertetések, inkább elmélgedések a történetírásról, általában kettős címük is ezt tükrözi. Az eredeti műre néha oly pontatlanul utalnak, hogy felderítésük külön kutatómunkát kívánna.³¹

²⁹ A jezsuita lap egyébként többször is támadja Voltaire-t, és magyar követője hozzá hasonlóan elutasította Voltaire valláskritikáját, mint ezt a *Mindenes Gyűjtemény* egy eredeti írása is bizonyítja. A *II. József utazása* c. írásban az uralkodó 1777-es európai körútjának részletes ismertetésénél fontosnak tartják, hogy az akadémiákat, műhelyeket, színházakat, királyi udvarokat, művészeket végiglátogató II. József Voltaire fernay-i lakát elkerülte, helyette Bernbe ment Hallerhoz, a francia filozófus egyik szellemi ellenfeléhez, kijelentve: „az olyan poétát szeretem, mint Haller, a'ki egyszer'smind Keresztyén is”. M. Gy. III. 71. Pétzeli könyvtárában megvolt Albrecht von Haller protestáns természetfilozófus Voltaire ellen írt levele: *Lettre de Haller contre Woltaire* (sic!) Bernae, 1780. *Catalogus*. . . 11.

³⁰ M. Gy. V. 68, 330, *Esprit*, II. 47, 188.

³¹ Például a *Sur l'histoire des nations voisines, et Observations sur la Hollande* címmel szereplő cikknek csak a végén pontosítják a mű adatait: *Lettres sur la Hollande moderne* (valójában ancienne et moderne), Francfort, 1731, de a szerzőre (Baumarchais) még itt sincs utalás. Valójában az író csak a szomszéd népek történetével kapcsolatos megjegyzések érdekelték. M. Gy. V. 334—338, *Esprit*, II. 207—211.

A történetírásról részletesen kifejtett gondolatok részben a történetírás hasznát, módszereit, részben segédtudományait és segédeszközeit, végül hibáit, néhány műfaját elemzik. Az idézett művekből a francia felvilágosodás történelemfelfogása és történetírásának módszertana rajzolódik elénk: legfőbb célkitűzései, néhány ellentmondása.

Már az első írás világosan körvonalazza azt a szerepet, amit a történetírásnak a társadalom formálásában be kell töltenie: „Semmiféle Tudományhoz ('Littérature') sints a' közönségnek nagyobb ízlése, mint a' Históriahoz: igaz az is, hogy mind a' Világi (,civile'), mind az Erköltsi (,morale'), mind a Hazafűji (,politique') életre nézve, ez igen nemes és jó ízlés. A' Historia egygy valóságos oskola. A le-folytt Századoknak példájok mindenkor bé-folyást tsinál a' jelen való időben”.³² Tárgyának pontosítására is nagy súlyt fektet: „E' Világnak Históriaja valósággal hasonló lenne egygy meg-tsonkított 's el-rútított oszlophoz az emberi elmének Históriaja nélkül, a' melly nem egyéb, hanem a' Tudományoknak 's Mesterségeknek Históriajok” (a fordító elhagyta a tudományok után szereplő irodalmat!)³³ „A' Histórianak helyes tudása . . . abban áll, hogy esmérjük jól meg az embereket, a' kik annak matériáji, és azokról helyesen tudjunk ítélni. Azért kell a' Históriat tanulnunk, . . . hogy lássuk azokat a' rúgókat, mellyek az erköltsi Világban dolgoznak: egygy szóval, hogy egygy emberekben mi magunkat tökéletesen esmérhessük-meg.”³⁴ (kiemelések P.O.)

Ezek a meghatározások magukban foglalják a korábbi felfogások bírálatát, de a direkt kritika is olvasható: „A Tudománynak nevét sem érdemli meg a mű”, amelyben „a sok Századoknak, Olympiáknak, Epocháknak, Királyoknak, Tsászároknak, Hadakozásoknak, Ekklésiai Gyűléseknek 's Szakadásoknak” történetét találjuk, sőt az ilyen mű eltemeti az igazán fontos ismereteket.³⁵ A korábbi történetfelfogások közül két jól ismert változatot vet el: a történelmet eseménytörténetként, illetve királyok, királyi családok történeteként előadó írásmódot.

A történetírás „régulájinak”, „törvényeinek” megfogalmazásában Baconra hivatkozik, és különösen hangsúlyozza a valóságosság követelményét. A cicerói tanítást, mely szerint a történelem az élet tanítómestere, így modernizálja az empirista Bacon gondolatával: benne „megtanulhatjuk mind azokat, mellyeknek a' tapasztalás által lehető ki-tapogatóásokra a' mi rövid életünk nem elégséges”. A szépítés torzítja a bemutatást, ezért elvetendő a történetírásban.³⁶ A „poézist” és a történetírást egyébként műfajilag oly módon határolja el, hogy a történetíró tárgya mögé vonul szerényen, az olvasót engedi a tárgyra, a „dologra” koncentrálni, míg a

³² M. Gy. V. 68. *A Históriaról. P. de Halde, Description Géographique de la Chine et de la Tartarie Chinoise*, 1736, *Esprit*, II. 47–49. A jezsuita történettudós ez a híres könyve többek között Voltaire világtörténetének is egyik forrása.

³³ M. Gy. V. 83–85. *A' Literária Históriaról, 's a' Tudományoknak eredetéről, Esprit*, II. 65–67. *Sur l'Histoire Littéraire et l'origine des Sciences*.

³⁴ M. Gy. V. 75. *A' Histórianak hasznairól, Esprit*, II. 54. A francia címet sem adja már pontosan vissza a fordító: *Sur l'utilité des mémoires particuliers pour l'histoire*.

³⁵ Uo.

³⁶ M. Gy. V. 77–79, *Esprit*, II. 56–61.

költők inkább „magokat kívánják halhatatlanná tenni”, nem hőseiket. A konkrét módszerbeli tanácsokat főleg a *Némely historikusoknak hibájokról* c. cikkben találhatjuk. A címmel ellentétben nem hibák gyűjteménye ez az írás: Fénelon, Mably, Lenglet du Fresnoy elméleti megfontolásaiából kapunk válogatást a történetírás módszereiből.³⁷ „Valóságos igaz dolog” bemutatása, a pontos hely és idő megelevenítése, a szerkesztésben az egység és a jó arányok elveinek követése adják a jó művet, az „ékesen-szóllás” csak „mellesleg való ékesség”. Az előadásmódban a „középutat” javallja, a „fonnyadt”, vértelen, a „kövér”, túlélésített stílus egyforma hiba.³⁸

A történelmet tudományként felfogó magyar szerkesztő az aprólékos történelmi kutatások jelentőségét hangsúlyozza az *Esprit*nél is nagyobb erővel. A kor tévedésének látja, hogy a numizmatika jelentőségét nem ismerték fel, noha nagy elődök nyomdokaiban kellene járniuk. A francia felvilágosodás történetíróinak nagy része az aprólékos, tudósi feltáró munkát valóban nem értékelte kellőképpen, viszont a különböző szerzetesrendeknek, így a jezsuitáknak nagy szerepük volt ezekben a kutatásokban. A segédtudományok közül a numizmatika, a régészet hasznát itt több cikk részletezi, a fordító csak a címetanról szóló írást hagyja el. A legfőbb segítségek között a kronológia mint segédtudomány és a történeti szótárak, köztük konkrétan Moréri szótára kap említést.³⁹

A történetírás műfajai közül legtöbb ismeretet a világtörténetre vonatkozóan meríthetett az olvasó a cikkekből. A nemzeti történelem kapcsán az „abrégé” „kihúzótagatás” módszere került a válogatásba. Mindkét műfajnál a hasznosságot hangsúlyozzák. (A harmadik, a „mémoire particulier” műfajáról írt cikk fordítása oly gyenge, hogy ennek hasznát nemcsak éreztetni nem tudta a fordító, de feltehetően nem is érezte.)⁴⁰

A „*Közönséges v. Universalis Historia*” a legnehezebb műfaj, mert írása sokféle ismeretet kíván: „Az Írók eggyeszer’smind Geografusok, Historicusok, Genealogisták, Criticusok, Calculátorok s egyebek.” A sokféle ismeret megválogatása, a terjedősség elkerülése, a szép fogalmazás, a figyelem fenntartása, és mindenek fölött a hatalmas anyag szép egységének megvalósítása csak a műfaj „óriásainak” sikerül.⁴¹

Figyelemreméltó, hogy a magyar fordítók mindig pontosan követik forrásukat, amikor az eredeti szöveg is a Providencia (vagy legalábbis annak valamilyen

³⁷ A XVII. század végén és a XVIII. században megjelent nagyszámú történetírás elméletből csak három igen ismert szerző nevét emeltük ki, az ő hatásuk talán a legátütőbb. A történetírás elméletéről a francia felvilágosodás korában L. *L'Histoire au XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence, 1980.

³⁸ M. Gy. V. 81—82, *Esprit*, II. 63—65.

³⁹ M. Gy. V. 71—73. *Chronológia v. Idő-mérték*, *Esprit*, II. 51; M. Gy. V. 73—75. *Az Arundell (Aronde) Márványjairól*, *Esprit*, II. 53; M. Gy. V. 88—90. *A' Szó-tárokról (Dictionáriumokról)*, *Esprit*, II. 72—74. M. Gy. V. 90—92. *A' Móréri' dictionáriumja*, *Esprit*, II. 74—76. M. Gy. V. 92—95. *Régiségek v. régi oszlopok*, *Esprit*, II. 76—79. M. Gy. V. 95—99, 99—103, 103—104, három írás régi pénzekről, *Esprit*, II. 80—90; M. Gy. V. 104—106, *Esprit*, II. 97—98; M. Gy. V. 174—176. *A' mómiaíkról vagy bé-bal' samozott hóltt-testekről*, *Esprit*, II. 99—101. (Ezt a cikket a M. Gy. már nem veszi ebbe az egységbe.) Figyelemre méltó a kettős terminológia, a fordítók magyarosítási igyekezete.

⁴⁰ M. Gy. V. 75, *Esprit*, II. 54.

⁴¹ M. Gy. V. 80. *Esprit*, II. 62—63.

megnyilvánulása) szárnyai alá helyezi az emberi nemzetek, az emberi szellem történetét: „ez a mi okos, de véges elménk attól a' nagy Valóságtól vette eredetét a' ki mindent tud, mindeneket igazgat, s semmi viszontagságot nem szenved”.⁴² Ugyanakkor jelentős eltérést észleltünk, igaz, csak egy szövegben, a bibliából eredeztetett világtörténeti felfogásból: a kínai birodalom történetét nem a Vízözönig, hanem „számos esztendőig” visszavezethetőnek látja a magyar fordító.

A világ történelméből felvillan Kína, a felvilágosodás filozófusainak Kína nagyszerű törvényei, erkölcei, mesterségeinek fejlettsége iránt érzett csodálata. Néhány írás a gyarmatbirodalom, főleg Amerika képét is megidézi. A gyarmatosítás kegyetlenségeinek elítélése a magyar fordításban szép és megható, a franciánál is erőteljesebb: „...nem hogy a' Keresztények tökéletesebbekké 's jobbakká igyekeztek volna tenni (az őslakókat), hanem százszorta nyomorulttabbakká 's szánakozásra méltóbbakká tették azokat. Néminémű gyalázatjoknak tartván azt, ha ezeknek a'tőlök fel-találtatott, de nekik semmit nem vétő nyomorulttagnak vérekbe mártják kardjaikat, a' szelindekeket tanították-meg azoknak széllyel szaggatásokra.” S mindezt csak az aranyért.⁴³

Az „abrége” — a „*Históriának rövid ki-huzása*” gyakorlati haszna miatt érdeklí a magyar fordítót és elsősorban mint a *nemzeti történelem* írásának lehetősége. A kor egyik jelentős Franciaország-története, Hénault könyvének ismertetése szolgáltatja a példát. Az ismeretek sokrétősége, a könyvek nagy száma teszi szükségessé ezt a műfajt, amely a lényegét közli, könnyen és gyorsan olvasható. A fordítás sugallja, hogy a magyaroknak is kellene ilyen mű, amely mindent tartalmaz, amit „magok Hazájokról tudni szép, hasznos és szükséges”, amely nemcsak „a' Nemzetek elméjének, erköltseinek és szokásainak hathatós le-festése”, hanem benne van az ország „első felállttatása, igazgatásának módja, híres Királyjai, Törvény-tévői, Bírái, kapitányjai, Nagy emberei, a' Politikában, Vallásban, Mesterségekben, 's Tudományokban történt fő változásai, a Királyi Házaknak egymás után való követkevéseik”.⁴⁴

A magyar szerkesztő ezután az egység után a kereskedelemről írt egységet, majd a törvényekkel-politikával összefüggő néhány cikket mutatja be az *Esprit*-től eltérően, ezután visszatér a francia forrás sorrendjéhez, hogy a görög-római történetírással, történelemmel foglalkozó cikkekből is válasszon.

A francia és magyar műben egyaránt, logikusan a Régiek és Modernek harca felelevenítése után következik az *antik történelmet* tárgyaló rész, mégpedig egy olyan összecsapás bemutatása után, ahol ideiglenesen a Régiek nyertek csatát.⁴⁵ Az írások

⁴² A megfogalmazás deista vagy spinozista felfogást tükröz.

⁴³ M. Gy. V. 70, *Esprit*, II. 49—50. L. még erről a témáról: M. Gy. V. 338—339, *Esprit*, II. 211—212. Pézeli *Alzír*-fordításának *Elő-beszéde*ben ugyanilyen felháborodással ír Las Casas, Herrera és más szerzők nyomán a spanyolok kegyetlenkedéseiről az amerikai gyarmatokon. *Alzír, vagy az Amérikánuok*, Komárom, 1790. XIII—XV.

⁴⁴ M. Gy. V. 85—88, *Esprit*, II. 68—71. Hénault a filozófusok barátja, Voltaire is nagyra becsülte, többször hivatkozott történeti munkáinak adataira világtörténetében. A M. Gy.-ben a későbbiekben még egyszer visszatér a nemzeti történelem írásának kérdése, ott ismét ezt a művet dicsérik. V. 339—340, *Esprit*, II. 213.

⁴⁵ M. Gy. V. 183—185. *A' fellyül-írásokról v. inscripciókról*, *Esprit*, II. 110—11.

közös vonása az, hogy a XVIII. század értékei szerint ítélik meg a múlt dicsőségét. A görög történelemben nem a virtust kellene csodálnunk, olvashatjuk, hanem a mesterségeket, a szellemi teljesítményeket. Platón jelentőségét, munkáit ismertette az „igazgatási módok” meghatározását részletezi, Montesquieu *Esprit des Lois* c. művére gyakorolt hatását említi. Ez a rész tartalmazza Montesquieu *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* c. művének ismertetését is. Hét cikk tárgyalja a rómaiak irodalmát és történelmét (Tacitus, Cicero-fordítás, Plutarchos élete, római császárok). A szónoki beszédről a fordító csak egy írást talált a francia forrásban, ehhez négy hasonló témájú saját cikket csatolt, amelyekben a latinos műveltség fontosságát, a szónoki beszéd sajátosságait és gyakorlati hasznát részletezte.⁴⁶

A történetíráshoz még egy, tartalmilag részben különálló egység kapcsolódik: a kortárstörténelemhez legközelebb álló írások csoportja. Az a tendencia, amely a korábban elemzett műveknél megfigyelhető volt, tehát hogy az általános módszertani elvek kapnak nagyobb hangsúlyt, itt talán még erősebb. A westfáliai békéről, Amerikáról, a nemzeti történelemről írt cikkek már nem adnak újat az eddigiekhez képest. Említésre méltó viszont A' szomszéd népeknek históriájáról c. írás, amelyben a kortárstörténelem művelésének fontosságát és saját nemzetünk mellett a szomszéd népek történelme ismeretének szükségességét részletezi a fordító, némileg enyhítve a cikk kozmopolitizmusát és melegebb színnel festve hazafias hangját.⁴⁷

Az Esprit-ből átvett vegyes tartalmú cikkek, érdekességek

A Mindenes Gyűjtemény „vegyes” jellegét is gazdagította a francia forrásból, noha ez a legkevésbé jelentős terület: az „író-emberek” életkoráról, az asszonyokról, a köznép hiszékenységről, babonákról, a „Klimaterikus vagy hetenként változó esztendőről” c. cikkekkel. Ide tartozónak érezzük azonban a katonai tudományról címszó alá sorolt három írást is, melyek közül kettő forrása az *Esprit*. A két cikk a párbajról szól, annak heves bírálata. A párbaj az eredeti cikk szerint is lázadás a király, isten, a magyar fordító még hozzáteszi: és a haza ellen.⁴⁸ Gyakorlati haszna miatt kerülhetett a válogatásba a „követségről” szóló írás, mely két fontos

⁴⁶ M. Gy. V. 185—304, *Esprit*, II. 112—181.

⁴⁷ M. Gy. V. 317—340, *Esprit*, II. 203—215. Pétzeli József a kortárstörténelem megismertetésének fontosságát nemcsak elvekben hangoztatta. *Válogatott Históriaik* c. munkájában a különböző korokból választott írások aránya és jellege történelemszemléletét tükrözik: a görög-római történelem mintegy negyedrészt foglalja el a műnek, a XVIII. sz. előtti magyar történelemből a törvények változásai érdeklik és történelmünk Európával összefüggő változásai; XIV. Lajos és a „törvénytevő” Nagy Péter uralkodása, valamint a kortárstörténelem mintegy a fordítások felét teszik ki: főleg a Habsburg birodalomra és hazánkra koncentrál, ezen kívül Európa és az amerikai függetlenségi háború története szerepel. Ezeket a „históriákat” is jórészt franciából fordította, Fleury, Voltaire történeti műveiből és egyéb forrásokból. L. *Alzír*... 113—348.

⁴⁸ M. Gy. I. 11—15 és 69—73, *Esprit*, I. 471—474 és 463—467; M. Gy. I. 83—84, *Esprit*, I. 443—447; M. Gy. I. 106—108, *Esprit*, I. 456—459; M. Gy. I. 108—109, *Esprit*, I. 459—462; M. Gy. VI. 162—167, 167—169, *Esprit*, I. 390—395, 395—399.

gondolatot tartalmaz: a modern történelemben az európai államok függése szorosabb, mint valaha; a követi pálya oly sok tudást kíván, hogy már gyermekkortól kellene rá készülni, és főleg a modern történelem ismerete fontos. A „tetszés” tudományára (art de plaire) három írás is vonatkozik. Az első a franciák természetét dicséri. Derűjük okát jó politikájukban, szabadabb, mérsékeltebb monarchiájukban, mozgalmas társasági életükben látja. A tetszés tudománya fontos és tanítható: a kellemes természet, a műveltség (melyben a történelem ismerete kiemelt fontosságú), a jó társalgás egyformán lényeges elemei. A régi görög és római, de a modern történelem olvasása is fontos eszköze az ifjak nevelésének: az igazi erényre, nemességre tanít.⁴⁹

A Nőkről

Pézteli olvasókat szeretne hódítani lapjával a nők közül is. Ezt közvetlenül is megfogalmazza, de szerkesztés és írás közben is gondol izlésük kielégítésére, ismereteik gazdagítására.⁵⁰ Különösen sokat árul el felfogásáról *Az Asszonyokról* c. írás, amelyet az *Esprit*-ből adaptált. Az írás elejét szó szerint és igen szépen fordítja: az asszonyokat a férfiak nem engedik művelődni, pedig igazán akkor gyönyörködhetnének bennük, ha műveltek is lennének. Átveszi a francia szövegből, hogy a nőknek történelmet, földrajzot, bölcselkedést, morált, poézist, latint kellene tanulniok. Hozzáteszi azonban: a gazdaasszonykodás megtanulása legalább ilyen fontos és elhagyja a jellegzetesen francia, társaságban forgoló nőkre vonatkozó gondolatokat.⁵¹

A nyelvekről

Az *Esprit* nyelvekről írt könyvismertetéseiből a *Mindenes Gyűjtemény* az eredetihez hasonlóan összefüggő egységet hoz létre, sorra véve a görög, héber, latin, francia, olasz, spanyol, angol, német nyelvet, hozzáfűzve egy cikket a magyar nyelvről is.⁵² Ebben a részben viszonylag kevés a változtatás, de ugyanakkor igen jellegzetes. Már a sorrend sokatmondó: az *Esprit* a héber nyelvvel indul, a magyar folyóirat első helyre a görög nyelvet teszi. A „deák” nyelv kapcsán bírálja a magyar nemesek latintudását, amelyet „konyhai deákságnak” nevez. A deák poézisról szóló írás erősen eltér a francia forrástól, főleg a magyar példák idézésével. Ugyanakkor a két cikk írója azonos véleményen van az antik irodalom és a latin nyelv védelmét illetően.

A latin után rögtön a magyar nyelvről írt cikk következik a *Mindenes Gyűjteményben*. A magyar nyelvet az európai nyelvekkel hasonlítja össze, majd Szombathi János sárospataki professzor írását olvashatjuk *Az indiai mogorokról*.

⁴⁹ M. Gy. VI. 169–187, *Esprit*, I. 399–436. (Az idézett gondolat: M. Gy. VI. 187. nem az *Esprit*-ből származik.)

⁵⁰ L. a III. negyed bevezetője.

⁵¹ M. Gy. I. 83–84, *Esprit*, I. 443–447. Rousseau az *Emile*-ben, Laclous nőnevelésről írt művében hasonlóan gondolkodnak a nők tanításáról.

⁵² M. Gy. V. 1–68, *Esprit*, II. 10–47.

A francia nyelv méltatásában a fordító szorosán követi az eredeti cikket: „Hasznos, sőt szükséges mind azoknak, valakik a Tudományokat szeretik; alkalmas minden-féle matériájú könyvnek írására”, „a Tudományoknak 's tisztességes Mesterségeknak mintegy anyai Nyelvek...”, jelentőségét emeli az is, hogy a legfontosabb történeti munkák ezen a nyelven íródtak. A francia nyelv „arany és ezüst ideje” XIV. és XV. Lajos kora — fordítja a magyar újságíró változtatás nélkül a francia szöveget. A francia nyelv dicséretére még két akadémiai beszéd részleteit is átveszi az *Esprit*-ből. A többi nyelvek esetében említésre méltó hozzáfűzést, változtatást nem találunk, ugyanezt mondhatjuk *A grammatikáról* c. írásról is.

*Az Esprit-ből származó poétikai jellegű cikkek
a Mindenés Gyűjteményben*

Az *Esprit de Journalistes de Trévoux* második kötete a történetírásról írt cikkek sorát a poétika körébe tartozókkal folytatja.⁵³ A cikkekben a „*Régiek és Maiak*” vitájának legfontosabb összeütközési pontjai ismerhetők fel, legtöbbször konkrétan is utalnak a szembenálló táborok véleményére. Így a *Régiek* történetírásában kiemelik azt, hogy az események történetével azok okait is feltárják, ebben hasznosabbak, mint a maiak. Ugyanakkor egyetértőleg idézik Fontenelle-t, a Modernek jeles képviselőjét, éspedig azt a fontos gondolatát, hogy „A világok előrehaladása csak a tudományok művelésétől remélhető”. Ehhez kapcsolják azt a kérdést: hogyan lehet, hogy a tudományokban, mesterségekben a régieket felülmúltuk, a költészetben nem, valamint Houdar de La Motte Homérosz-fordításának mértéktartó bírálatát, aki „ki-pallérozta” az antik szerzőt. Az *Esprit* azonban inkább csak regisztrálja, objektíven bemutatja a vitát, állást nem óhajt foglalni, és főleg azt hangsúlyozza, hogy ez a vita gyümölcsöző, pezsdítő hatású volt a francia irodalomban.⁵⁴ A korábbi századok és a jelenkor közötti különbséget inkább abban látja, hogy míg ott kiemelkedő tehetségek éltek, most a tanult emberek száma jelentősen megnövekedett. A könyvismertetéseket közlő „Tudományos Újságok” szerepét sem felejtí el itt megemlíteni, hisz részben ezeknek is köszönhető, hogy a csak kevesek számára elérhető ismeretek helyett „Az egész Világ a pallérozásnak egy oskolájává változtatott”.

Határozottan a Modernek magasabbrendűségét állítja a La Fontaine-ről írott cikk, sőt a két Homérosz-fordítás összevetése is, ahol a Modernek elveit képviselő La Motte invencióját, fantáziáját dicséri Mme Dacier költői erő nélküli tudóskodásával szemben. A Modernek elképzeléseit idézi akkor is, amikor a költői „tüzet” értékeli a szabályossággal szemben, a „természet” útmutatásának követését a példaképek helyett, a művészetek különböző területeit összekapcsolja (szónoklat és festészet), az érzelemre hatást hangsúlyozza, az ihlet (enthousiasme) szerepét mindennél

⁵³ M. Gy. V. 342–408 és VI. 330–405, *Esprit*, II. 223–388.

⁵⁴ M. Gy. V. 77, *Esprit*, II. 56; M. Gy. V. 176–181, *Esprit*, II. 102–107; M. Gy. VI. 378–399, *Esprit*, II. 336–352; M. Gy. VI. 399–402, *Esprit*, II. 357–359; M. Gy. V. 355–357, *Esprit*, II. 229–230.

fontosabbnak ítéli, főleg a költészetben, de a hasznossági elv eltúlzásakor is, amikor azt állítja: „a Poétának mestersége, valamint minden egyéb mesterségek, alája vagyon vettette az igaz és okos Politicának, mellynek közönséges vége az emberi Társaságnak haszna”; és végül, amikor ebből azt a következtetést vonja le, hogy a költészet inkább oktasson, mint gyönyörködtessen. Említést érdemel, hogy a fordító néhány német példával maga is megtoldja az angol és német szépirodalmi példákat. Mindenképpen sokatmondó, hogy az irodalomra vonatkozó írásokat kihagyás nélkül fordították magyarra. (Épp csak az *Henriade*-bírálat marad ki, amelynek költészeti erényeit a francia kritikus elismeri, de az égiek kihagyása miatt a Régiek mögé helyezi, talán azért is, mert a bírálat fő pontja, hogy Voltaire katolikus létére a protestánsok mellé állt. Milont állítja szembe vele a cikk írója, aki kálvinista létére a katolikusokról elfogulatlanul írt.⁵⁵)

A *Mindenes Gyűjtemény* megszűnése szakítja meg ezt a szép egységet, amelyben a francia költészetéről és általában a francia irodalomról, az ízlésről, a szépről, a magasztosról (sublime), az ihletről, a meséről, a szónoklatról, az eklogáról vagy pásztori költeményről, a vitézi költeményről vagy epicum poémáról, a görög színházról, La Fontaine-ről, Fontenelle-ről, Houdar de La Motte-ről, Mme de Sévigné-ről, Miltonról, Gessner-ről, Homéroszról, Virgiliuszról olvashatott a magyar közönség a francia tudós lap nyomán.⁵⁶

A kimondottan esztétikai jellegű cikkek lefordításának magyarországi jelentőségét, ugyanakkor ellentmondásait többen elemezték, célunk itt nem az elemzés, inkább csak az *Esprit*-ből származó írások pontos közlése volt.⁵⁷

Konklúzió

A *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztője, Péczeli József kora Európájának tudományos fejlettségéről számot adni tudó folyóiratot választott forrásként. Nem adta meg a fordított cikkek helyét, de ez bevett gyakorlat volt a XVIII. században. Választását egyéni meggyőződése, tudományos megfontolások és a magyar közönség sajátos igényei kielégítésének szándéka egyaránt motiválta. Könyvespolcán a jezsuiták lapján kívül más francia periodikák is sorakoztak: az *Esprit*-nél

⁵⁵ *Esprit*, II. 360—373.

⁵⁶ M. Gy. VI. 330—337, *Az ékesen-szóllásról*, *Esprit*, II. 273—285; M. Gy. VI. 337—343, *Esprit*, II. 286—291; M. Gy. VI. 346—350, *A' Magasságosról, vagy subliméről*, *Esprit*, II. 295—298; ugyanarról: VI. 350—354, 354—358, *Esprit*, II. 299—302, 303—306; a szónoklásról: M. Gy. VI. 358—360, *Esprit*, II. 316—317; a francia költészetéről és általában a költészetéről: M. Gy. VI. 361—365, 365—368, *Esprit*, II. 318—322, 323—325; M. Gy. VI. 368—370, *A' Hang-eggyezésről, v. hármóniáról, mellyben Homérus és Virgilius első mesterek*, *Esprit*, II. 326—328; M. Gy. VI. 370—372, *Az enthusiásmusról*, *Esprit*, II. 329—330; M. Gy. VI. 373—377, *A' pásztori verseknek eredetéről*, *Esprit*, II. 331—336; M. Gy. VI. 378—394, *A' vitézi-költeményről, vagy epicum-poémáról*, *Esprit*, II. 336—352; M. Gy. VI. 395—399, *Homérusról és Virgiliusról*, *Esprit*, II. 353—356; a Homérosz-fordításokról: M. Gy. VI. 399—402, *Esprit*, II. 357—359; M. Gy. VI. 402—405, *Az Ábel halála Gessner által*, *Esprit*, II. 374—376; M. Gy. VI. 405—413, *A' görögöknek theatrumjokról, v. néző színjekről*, *Esprit*, II. 337—387. (A poétikai részben is megfigyelhető a magyar terminológia keresése.)

⁵⁷ BÍRÓ Ferenc, *Péczeli József*, ItK, 1965. 4—5. főleg: 571—573; TAKÁCS Sándor, *I. m.* 340.

tudományos szempontból magasabb szintű *Journal des Savants*, a *Journal Encyclopédique*, a *Journal d'Agriculture, du Commerce, de la Finance et des Arts*, a *Mercure de France*, a *Journal Helvétique* kötetei. Az *Esprit des Journalistes de Trévoux*-hoz hasonló rendszerezett válogatást azonban egyikükben sem kaphatott. Nem a könnyebbség kedvéért választotta ezt a művet, hanem mert rendszerét is átvehetőnek érezhette. A tudós komáromi prédikátor az *Esprit*-ben találhatta meg az általa elfogadhatónak tartott, és a *Mindenes Gyűjteményben*, valamint egyéb írásaiban is megtalálható társadalomszemléletet: a dogmáktól, vallási kultusztól mentes, mély hitre, „természetes vallásra” épített társadalom képét, amelyben a jó király, a helyes törvények és az alattvalók buzgó patriotizmusa egyaránt fontos helyet kaphatnak, de amelytől a köztársaság eszméje sem feltétlenül idegen. Három fontos területről válogatott: a társadalom fejlődését befolyásoló tényezők közül (törvények, társadalomigazgatás, kereskedelem, luxus), a történelemszemlélettel és a történetírással kapcsolatos cikkekből (a módszertani és az elvi kérdések érdeklik, a konkrétumokat elhagyja; bevallott célja a hazafias érzelmek ébresztése és a nemzetnevelés a királytól a jobbágyokig), végül az esztétikai jellegű írásokból. Úgy tűnik, az *Esprit* középutassága a Régiek és Modernek harcában is megfelelt Pétzeli elképzeléseinek, aki a francia cikkeket fordítva a vita magyarországi aktualitását is végiggondolhatta: az antik műveltségből, irodalomból átmenteni, értékelni a hasznosíthatót (pl. szónoklás) és ezt megújítani a modernek vívmányaival. A francia folyóirathoz hasonlóan Pétzeli válogatásában is dominál a hasznosság, a használni akarás elve: az irodalmi műfajok megítélésében, a fordítás elméletéről szólva, a társadalom átalakításán meditálva, a történetírás módszertanát formálva a nemzet javának keresésén kívül ez a legfontosabb irányító elv. A tudománynépszerűsítés XVIII. században virágzó műfaját, melyet a francia filozófusok legjobbjai is műveltek, hazai előzmények nélkül, gondosan megválasztott forrás nyomán, a szövegeket aktualizálva honosította meg a *Mindenes Gyűjtemény*. A nemes cél érdekében Pétzeli vállalta a szerkesztés és fordítás fáradtságos és ugyanakkor alárendelt szerepét, sőt az ismeretek elévülésével járó kockázatot is. A kortárs Kazinczy Pétzeli önzetlen munkáját nagyra értékelte: „Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Pétzeli ragyoga köztünk. A hőslélekű férfi nem gondola nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel irkált könyvei által nem ígérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő vesz is, csak ez gyarapodjék.”⁵⁸

⁵⁸ KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, Bp. 1956. 107. Kazinczy konkrétan is megemlíti itt a *Mindenes Gyűjteményt*, Pétzeli fordításai mellett.

OLGA PENKE

**L'Esprit des Journalistes de Trévoux:
une des sources de Mindenes Gyűjtemény (Encyclopédie Mixte)**

L'auteur attire l'attention sur les deux premiers volumes de l'*Esprit des Journalistes de Trévoux*, publiés en 1771, dans lesquels elle reconnaît une source des articles de l'Encyclopédie Mixte, un des plus anciens périodiques de langue hongroise fondé en 1789. Elle démontre que la majeure partie des articles et comptes rendus du périodique, ainsi que la totalité des deux derniers volumes (parus en 1791—92 sous forme d'annales) ont été traduites ou adaptées à partir de cette publication française. L'auteur présente les articles empruntés, analyse en détail les écrits concernant la conception de l'histoire, l'histoire et la politique, met en lumière les motifs qui devaient guider le choix du rédacteur hongrois, et démontre les analogies de la conception de l'histoire dans l'*Esprit des Journalistes* et le *Mindenes Gyűjtemény*.